

ANADOLU KÜLTÜRÜ ve SEMBOLLERİNİN GÜNÜMÜZ TEKSTİL SANATINA/TASARIMINA YANSIMALARI¹

Ayşe DEĞER*

Semra GÜR ÜSTÜNER**

Özet

Anadolu coğrafyası günümüze kadar pek çok farklı kültüre ev sahipliği yapmıştır. Farklılıklar zamanla zenginliğe dönüşmüş, kimi zaman bir kilimde, kimi zaman bir halının motifinde kendini göstermiştir. Bu benzersiz kültür birikiminin izleri, Anadolu geleneksel el sanatları ürünlerinde görülmektedir. İnsan, var olduğu andan itibaren çevre koşullarından korunma ihtiyacını doğadan elde ettiği bitki sapsarı ve hayvan derileri ile karşılamaya çalışmıştır. Öncelikle keçeyi elde eden sonrasında dokumayı geliştiren insan zamanla ürettiği tekstil materyallerini de çoğu zaman doğadan ilham alarak ortaya koyduğu ifade biçimi semboller ile süslemiştir. Zengin anlamlar içeren sembollerle dolu bu tekstiller (keçe, dokuma, halı vb.) aynı zamanda bir iletişim aracı olarak da kullanılmıştır. Tekstillerdeki motifler ve sembolleri Anadolu insanının sessiz sözleri olarak nitelenebilir. Anadolu’da kullanılan desenlerin pek çok kültürden izler taşıdığı ve benzerlik gösterdiği görülmüştür. Bu çalışmada; Türkiye’de Anadolu kültürünü ve sembollerini çağdaş bir yaklaşım ile eserlerine/tasarımlarına yansıtan sanatçı ve tasarımcılara yer verilmiştir. Kültürel öğeleri, imleri, motifleri, Anadolu’da kullanılan sembolleri günümüze uyarlayan tekstil sanatçılarının/tasarımcılarının çalışmaları sunulurken genç sanatçı/tasarımcı adaylarına ilham olması hedeflenmiştir. Eserlerde/tasarımlarda; sembollerin, imlerin, kültürel motiflerin, Anadolu geleneklerinin izleri sürülmüştür. Anadolu’nun kültürel öğelerinin, el sanatlarının ve sembollerinin günümüz sanatındaki yerini gözlemleyebilmek için; Ayla Salman Görüney, Hamdi Ünal, Belkıs Balpınar, Vakko’nun “Anadolu Güneşi Koleksiyonu”, Naime Didem Öz, Ramazan Can, Bilge Merve Aktaş’ın eserleri ile Atölye 11 markası ve Anadolu Kültürel Girişimciliğin çalışmaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Kültürü, Semboller, Halı, Kilim, Baskı.

¹ Bu makale, Ayşe Değer tarafından yazılan "Kenan Özbel Koleksiyonu Özelinde Anadolu Geleneksel El Örmesi Çoraplarının Semboller Ekseninde İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Yüksek Lisans Mezunu, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Bölümü, aysedeger22@gmail.com

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil Bölümü, semragurustuner@gmail.com

REFLECTIONS of ANATOLIAN CULTURE and SYMBOLS on TODAY'S TEXTILE ART/DESIGN

Abstract

Anatolia has hosted many different cultures until today. As seen in a rug or sometimes in a carpet, these differences have turned into richness over time. Traces of this unique cultural accumulation can be seen in Anatolian traditional handicraft products. Since the moment he started to exist, Mankind has used plant stems and animal skins obtained from nature for protecting himself from environmental conditions. Inspired by the nature, human who first obtained the felt and then developed the weaving as the decorating object, has decorated textile materials with the symbols of the form of expression. These textiles (felt, weaving, carpet, etc.) full of symbols with rich meanings were also used as a means of communication. It is possible to describe the motifs and symbols in textiles as the silent words of the Anatolian people. The patterns used in Anatolia bear traces of many cultures and show similarities with them. In this study; Artists and designers who reflect Anatolian culture and symbols in Turkey, with a contemporary approach to their works/designs, are featured. By presenting the works of textile artists/designers who adapt cultural elements, bookmarks, motifs and symbols used in Anatolia to the present day, it is aimed to inspire young artist/designer candidates. Symbols, signs, cultural motifs and Anatolian traditions were traced in designs and artworks. The works of Ayla Salman Görüney, Hamdi Ünal, Belkıs Balpınar, Vakko's "Anatolian Sun Collection", Naime Didem Öz, Ramazan Can, Bilge Merve Aktaş, and the Atelier 11 brand and Anatolian Cultural Entrepreneurship were examined to seek the traces of Anatolian cultural elements, handicrafts and symbols in today's art.

Keywords: Anatolian Culture, Symbols, Carpet, Rug, Printing

Giriş

Sosyal antropolojinin konusu olan kültürü tanımlamak oldukça zordur çünkü kültür, çok anlamlıdır. Taylor'a göre: "Kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür" (Güvenç, 1999, s. 101). Güvenç'in yorumu ile Taylor'un kültür tanımı, kültür olgusunun tümünü yansıtmasa da bu çalışmada ele alınan anlamını karşılamaktadır. Türk Dil Kurumundan alınan güncel bir tanımlama ile kültür: "Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünüdür" (TDK, 2021). Bu bağlamda kültürün tarihsel gelişim süreci içerisinde üretilen bütün maddi ve manevi değerleri kapsadığı söylenebilmektedir.

Tarih öncesinden günümüze önemli yaşam alanlarından biri olan Anadolu'nun da zengin ve çok katmanlı bir kültürel birikime ev sahipliği yaptığı açıktır.

Sembol sözcüğünün kökeni incelendiğinde ise; Eski Mısır dilindeki “symbolon” sözcüğünün Grekçeye geçmiş hali olan “symballein” fiilinden geldiği görülmektedir. “Birlikte tartışmak, bir araya toplayıp bağlamak” anlamlarına gelmektedir. Semboller, anlatmak istenileni en kesin, en belirli, en sade yolla ifade eden şekillerdir. Farklı dil ve yazı sistemlerine sahip insanlara aynı dilden hitap etme özelliği barındırdığı için sembolizm evrensel bir dil olarak kabul edilmektedir (Salt, 2010, s. 5).

Sembol, duyularla ifade edilemeyen bir şeyin somut nesne veya işaretlerle ifade edilmesidir. İm; işaret anlamına gelmekte, simge ise sembol ile aynı anlamda kullanılmaktadır. İmge; “zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya” (TDK, 2021) olarak tanımlanmıştır. Ateş'e göre: “Sembol, hem işareti (imi) hem de imgenin gizilgüçlerini (potansiyellerini) bir araya getirir; bunları iletişim bağlamında gerçekleştirir” (Ateş, 2012, s. 29). Sembol, anlam ve anlatım olarak iki farklı unsuru barındırmaktadır. Anlam; soyut olan düşünsel kısmı, anlatım ise somut biçimsel kısmı ifade etmektedir. Sembole yüklenen anlamlar tekil olamayacağı için sembolün ifade ettiği anlam da karmaşık hâle gelmektedir. Örneğin; yılan Doğu kültüründe kötülüğü anlatırken aynı zamanda şifa anlamı da taşımaktadır. Sonuç olarak; bir sembol çok anlamlı olabileceği gibi ona süreç içerisinde değişik anlamlar da yüklenebilir. Farklı toplumlarda birbirinden farklı ifadeler taşıyabilir, hatta aynı toplumda bile yüklenen anlamların değişikliği göze çarpmaktadır (Alp, 2009, s. 3). Sembollerin, tarihsel süreç içerisinde şekillenerek ve geçmiş toplumların duygu ve düşünce ürünlerinin mirası olarak günümüze geldiği düşünülmektedir. Motiflerdeki sembolik anlamlar kimi zaman bir mesaj kimi zaman da sadece bir bezeme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanatta her sembol başka bir şeyi temsil etmektedir ve semboller yoluyla iletişim kurulmaktadır.

Coğrafi konumu ile önemli bir kavşak noktası durumunda olan Anadolu, “insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde ön sırada yer almış ve birçok özgün uygarlığın beşiği olmuştur” (Akurgal, 2020, s. XIV). M.Ö. 8., 7. ve 6. binde, Çayönü, Hacılar ve Çatalhöyük ile dünyada öncü durumda olan Anadolu; Hattiler, Hititler, Helenler, Urartular, Frigler, Likyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi önemli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır (Akurgal, 2020, s. XIV-XV). Bu bağlamda Anadolu, tüm bu kültürlerin izlerini taşımaktadır. Anadolu'da Türklerin varlığı ise Orta Asya'dan göçler ile gelen küçük gruplar halinde başlamış, 1071'de ise artık kalıcı bir yerleşime dönüşmüştür. Türklerin gelişi ile göçebe kültürünün öğeleri olan; çadır, heybe ve kilim gibi tekstiller de bu coğrafyada varlık göstermeye başlamıştır.

Anadolu'ya gelen Türkler, çeşitli medeniyetlerin zenginleştirmiş olduğu ileri seviyede bir dokumacılık ile karşılaşmışlardır. 1962'de Çatalhöyük kazılarında çıkarılan ve Neolitik dönem olan M.Ö. 6000 yıllarına ait dokuma parçaları, Anadolu'da dokumacılık tarihinin çok eski olduğunu kanıtlamaktadır (Yağan, 1978, s. 52). Orta Asya'dan getirdikleri dokumacılık konusundaki gelenek ve göreneklerini 11. yüzyılda Anadolu'nun her yöresindeki dokuma sanatı ile harmanlayarak farklı bir bakış açısıyla yeni teknik, motif ve kompozisyon örnekleri oluşturmuşlardır (Öngen, 2016, s. 61).

Tekstil el sanatlarından; dokumacılık, yazmacılık ve örmecilik gibi zanaatların, kültürün anlatım ve aktarım aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, Anadolu kültürü sembollerinin de toplumun yaşam tarzını, düşüncelerini ve inanışlarını içerdiği için bazı sembollerin günümüze kadar ulaşan bir ifade aracı olduğunu söylemek mümkündür.

Uzun yıllar Anadolu kültür birikimin izlerini süren etnograf Prof. Dr. Kenan Özbel'e göre; "Anadolu motifleri, renkleri sessiz konuşan veya alfabesi unutulmuş okunamayan yazılar gibidir" (Özbel, 1976, s. 3). Bu sessiz dili kullanan kadınlar ve genç kızlar söylemek istediklerini, ilmeklerle ve düğümlerle anlatmışlardır. Motiflerdeki sembollerin çoğu günümüzde geçmişteki anlamlarında var olamasa da zengin kültür mirasımızın önemli parçaları olarak yer almaktadırlar. Bu sembolik mirasın, günümüze kadar ulaşan etkisini tespit edebilmek için çalışma kapsamında Anadolu kültürü ve sembollerinin günümüz tekstil sanatına/tasarımına yansımaları araştırılmıştır. Çalışma ile Anadolu kültür sembolleri mirasını tanıtmak, günümüz sanat ve tasarım dünyası ile bağlantısını kurmak amaçlanmıştır. Bu sebeple, yaşadığı coğrafyadan ve kültürden beslenerek, gelenekle çağdaş yaklaşımları sentezleyen sanatçı ve tasarımcıların eserleri incelenmiştir. Tekstil sanatı ve tasarımı açısından Anadolu kültürü ve sembolleri ile yaratı sürecini biçimlendiren; Ayla Salman Görüney, Hamdi Ünal, Belkıs Balpınar, Vakko'nun "Anadolu Güneşi Koleksiyonu", Naime Didem Öz, Ramazan Can, Bilge Merve Aktaş'ın eserleri ile Atölye 11 markası ve Anadolu Kültürel Girişimciliğin çalışmaları incelenmiştir.

Ayla Salman Görüney

Ayla Salman Görüney (1943-), bugün Mimar Sinan Üniversitesi'ne bağlı olan Güzel Sanatlar Akademisi Tekstil Bölümünden 1961-1966 yılları arasında mezun olmuştur. Edip Hakkı Köseoğlu ve Zeki Faik İzer'in atölyelerinde eğitim alan Salman Görüney, 1969-1970 yılları arasında Hollanda hükümetinin bursuyla Amsterdam Gerrit Rietvelt Akademisinde dokuma üzerine lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. Bu yıllarda Amsterdam'da açılan Bauhaus ve Lozan Biennial sergilerini izleyen Salman Görüney, 1974'te yarışma ile belirlenen, İstanbul Shareton Oteli giriş salonuna 24 metrekarelik sisal duvar panosu dokumasını on öğrencisiyle

gerçekleştirmiştir (Görsel 1). Şubat 1995’te Tekstil Sanatçıları Grubunun oluşumu çalışmalarına öncülük eden Ayla Salman Görüney’in yurt içinde birçok kamu kuruluşu ve özel konutta dokuma duvar panoları, yurtdışında İsveç, İngiltere, Avusturya, Yunanistan, A.B.D. ve Japonya’da özel konut ve kamu kuruluşlarında da dokumaları bulunmaktadır (Özay, 2001, s. 76).

Görsel 1: “Narlar I”, Ayla Salman Görüney, tapestry dokuma tekniği. Çözüğü pamuk ipliği, atkı: sisal, 1974.

Görsel 2

Görsel 3

Görsel 4

Görsel 2-3-4: Anadolu medeniyetlerinden alınan motifler ile oluşturulan duvar panoları serisi, el dokuması her biri 60x56 cm.

Ayla Salman Görüney’in eserlerine; Türkiye’de ilk açılan halı-resim atölyesi kurucularından ve önemli tapestry ustalarından olan Zeki Faik İzer’in atölyesinde eğitim almış olmasının büyük katkıları sağladığı düşünülmektedir. Sanatçının eserlerinde kullandığı Anadolu motiflerinden bereket simgesi olan nar, güneş ve barış çiçeği adını verdiği semboller ön plana çıkmaktadır. Anadolu sembollerinde sıkça karşılaşılan bereket motiflerinin; üreme, çoğalma ve artmayı simgelediğine inanılmıştır. Eli belinde, koç boynuzu, buğday, arpa, haşhaş, kavun, incir, üzüm,

dut motifleri bereket ile ilişkilendirilmiştir (Değer, 2009, s. 45-46). Çekirdekli ve bol taneli meyve motifleri ile bezenmiş bir çevre, yağlık, peşkir ve uçkurların çeyizde bulundurulması kurulacak yuvanın bereketli ve bol çocuklu olacağı inancını vermektedir (Berker, 1980, s. 34).

Görsel 5: “Nar III”, Ayla Salman Görüney, 102x76 cm, tapestry, 1990.

Anadolu'nun zengin sembolik hazine öğelerini önemseyen Ayla Salman Görüney, konu ile ilgili lisans (Tekstilde Motif ve Desen Tarihi I-II) ve lisansüstü (XV-XVII. Yüzyıl Dokuma Kumaşlarda Desen Özellikleri I-II) dersleri ile tasarımcı adaylarına bu kültürel hazineyi aktarmaya çalışmıştır. Salman Görüney'in Anadolu kültüründe sıkça kullanılan simgeleri (Görsel 2-3-4-5) stilize ederek çağdaş formlarda kullanmayı tercih etmesi çalışmalarına yenilikçi bir bakış açısı kazandırmaktadır.

1995 yılından bu yana Anadolu motiflerinden eserler üreten sanatçı, üzerinde yaşadığımız coğrafyanın desen hazinesini çağdaş bir bakış açısı ile dünya tekstil sektöründe söz sahibi olabileceğimizi vurgulamaktadır (Ev Tekstili Dergisi, 2006, s. 45). Ayla Salman Görüney, Anadolu coğrafyasının kültüründen beslenerek üretimlerini yapan bir sanatçı olarak, birçok kişisel sergi ve ödül sahibidir.

Hamdi Ünal

Hamdi Ünal (1954-), Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu, Tekstil Bölümünü 1976 yılında bitirmiştir. Sümerbank Hereke Fabrikasında dört yıl çalıştıktan sonra 1982 yılında Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlayan Ünal, hâlen profesör olarak akademik yaşamına devam etmektedir. Ünal'ın, tasarım sürecinde üslubunu oluştururken kültürel dokuyu resimsel değerlerle buluşturması önemli bir özellik olarak

karşımıza çıkmaktadır. Binlerce düğümle, kendine özgü ifade çeşitliliği ve zenginliğiyle ortaya gerçek birer sanat eseri meydana getirmektedir (Gezgin, 2006, s. 35).

Anadolu halı dokuma kültürü içinde büyüyen Hamdi Ünal, geleneksel motif anlayışının ve renklere bağlılığının üniversite yıllarında değiştiğini ifade etmektedir. Dönüşen bir anlayışla, halıyı geleneksel çizgisinden çıkartarak deneysel bir tavırla çağdaş yaklaşımlar sunmaktadır. Gelenekselden çağdaşa evrilen tasarım sürecinde, motif ve birim tekrarları ile simetrik düzenlemelerden uzaklaşılması gerektiğini vurgulayan Ünal'ın bu fikirleri üzerine kurduğu sanat dili ve Anadolu uygarlıklarının izini tekrar kurguladığı halıları, tekstil sanatı içinde büyük önem taşımaktadır (Gür Üstüner, 2018, s. 1047).

Ünal, çalışmalarında Anadolu'nun kültürel dokusundan izler taşıyan sembolik motifleri resimsel değerlerle harmanlayarak kullanmaktadır (Görsel 6-7). Bu görsel öğeler arasında bulunan ağaç motifleri; Orta Asya ve Anadolu kültüründe toprağın, bereketin ve tarımsal üretimin sembolü olmuştur. Hayvan sembolizmi kadar önemli yeri olan bitki sembolizmi öğelerinden olan ağaç figürü, bereketi temsil eden alanlardan biridir (Değer, 2009, s. 46). Anadolu sembollerinde sık görülen hayat ağacı motifinin, Uzak Doğu ülkelerinden geldiği düşünülmektedir. Uzun, sağlıklı ve geniş bir aileyi simgeleyen bu motifi, çeyizlerini hazırlarken kullanan genç kızlar, ileride kuracakları yuvanın sağlıklı ve uzun olacağı inancını taşımaktadır (Değer, 2009, s. 46).

Hamdi Ünal'ın, geleneksel formları yenilikçi bakış açısı ile değerlendirmesi Türkiye'deki halı sanatı için bir dönüm noktasıdır. Ünal'ın, Anadolu'nun kültürel mirası olan dokumayı, çağdaş tasarımlarla buluşturuyor olması, bu alanda çalışma yapan tasarımcılara kaynak niteliği taşımaktadır.

Görsel 6

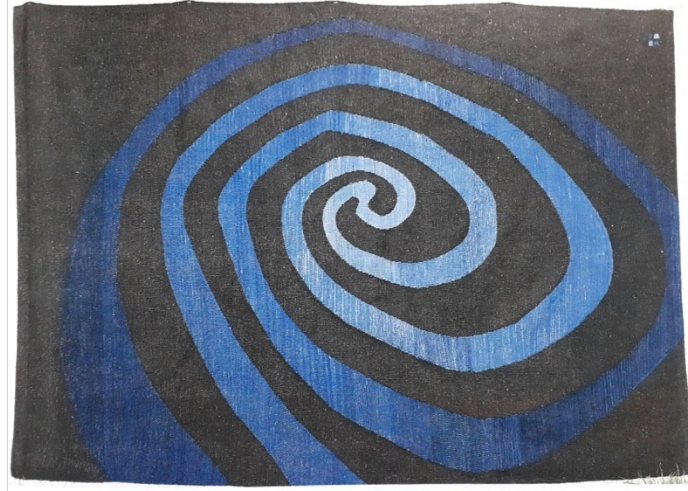
Görsel 7

Görsel 6: "Antik-2 (Krem)", Hamdi Ünal, doğal boyama yün el halısı, 140x200 cm, 2000.

Görsel 7: "Selvili", Hamdi Ünal, doğal boyama yün el halısı, 200x300 cm, 2000.

Belkıs Balpınar

Belkıs Balpınar (1941-), İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Tekstil Bölümü 1963 yılı mezunudur. Anadolu kilim ve halıları hakkında araştırmalar yapan, kitap ve makaleler yazan, ayrıca yurt içi ve yurtdışında konferanslar veren Balpınar, Türk ve İslam Eserleri Müzesinin Halı Bölümünde küratör, İstanbul Vakıflar Halı ve Kilim Müzesinde kurucu müdür olarak görev almıştır. Sanatçı, geleneksel kilim dokusunu kullanarak “artkilim” olarak adlandırılan sanat dalının öncüsü olarak görülmektedir. Balpınar, 1986’dan günümüze kullandığı bu teknik ile özdeşleşmiştir. Sanatçının, 1992 yılında Ankara’da Resim ve Heykel Müzesinde açılan uluslararası Toprak ve Lif sergisindeki “Happening” adlı eseri (Görsel 8), 20. yüzyılın evrensel kilimi olarak tanımlanmıştır (Özay, 2001, s. 78).

Görsel 8: “Happening” (Olay), Belkıs Balpınar, dokuma, 175x150 cm, Toprak ve Lif Sergisi, 1992.

Belkıs Balpınar, uygarlık mirasımız olan kilim tekniğini günümüze taşıması ve bu tekniği çağdaş sanatla buluşturup yeni bir kimlik oluşturması bakımından büyük önem taşımaktadır. Balpınar, Anadolu kültürünün köklü geleneği ile çağdaş eserler üretmekte ve çalışmalarında kilim tekniğinin sınırlarını zorladığı dairesel biçimlendirmeler ön plana çıkmaktadır (Görsel 9).

Görsel 9: “Parça Bütün”, Belkıs Balpınar, kilim dokuma, 204x176 cm (triptik), 2019, Tapestry –
Dokunmuş Hikâyeler Sergisi, Anna Laudel Contemporary.

Belkıs Balpınar, Anadolu'nun köylerini gezmiş ve kilim motiflerinin, her bölgedeki değişimini ve dokuma stillerini yerinde inceleme fırsatı bulmuştur. Sanatçı, Anadolu kilim motiflerinin yüzlerce yıl içinde ulaştığı olgunluğu yepyeni bir bakış açısı ile günümüz sanat yorumu ile geleceğe taşımaktadır. Geleneksel kilim dokuma tekniklerine yeni bir anlayış getirerek güncel ve özgün bir anlatım dili oluşturmuştur.

Vakko

Vakko'nun hikâyesi, Vitali Hakko'nun 1934 yılında kurduğu “Şen Şapka” adlı küçük bir şapka dükkânı ile başlamıştır. Zamanla “Şen Şapka” adı “Vakko” olmuş, Türk ipeği, yünü ve pamuğu ile son moda eşarplar üretilmeye başlanmıştır. O günden bu yana, Vakko markası üretim ve tasarım anlamında pek çok ilklere imza atmıştır. Vakko, ilk mağazasını İstanbul'un kalbi kabul edilen Beyoğlu'nda açmıştır. Türkiye'de o güne kadar açılan en büyük mağaza olmasının yanında konsept anlayışını da getiren marka, alanında öncüdür (Vakko tarihçesi, 2021).

Vakko'nun günümüzde de eşsiz bir ustalıkla üretmeye devam ettiği ilk emprimeleri için İstanbul'un Kurtuluş semtinde küçük bir ipek baskı atölyesi kurulmuştur. Şapka, eşarp ve emprime alanında öncülük eden marka “Moda Vakko'dur” sloganı ile moda ve hazır giyim sektöründe de ilklere sahiptir. Yüksek sayılarda toplu üretim yapmak yerine sınırlı üretimle çağın tarzını yakalamak benimsenmiştir (Hakko, 2012, s. 145).

Vakko'nun şapka ile başlayıp eşarp ile devam eden ve sonrasında modada öncü anlayışla süren üretimi pek çok alana yayılmıştır. Tasarımlara ilham kaynağı olarak eski medeniyet ve kültürlerin çıkış noktası olduğu görülmektedir. Vakko eşarp atölyesinde Türk İslam Sanatına ait rumi, hatayi,

çintemani, Selçuklu Dönemi geometrik desenler ve düğüm motifli kompozisyonlar, İznik çini desenleri izleri bulunmaktadır (Aydın, 2017, s. 61).

Vakko, Batı anlayışı ile geleneksel Türk sanatı motiflerini modern tarzda yorumlayarak üretim sürecine dâhil etmiştir. Anadolu ve Osmanlı sanatından esinlenerek hazırlanmış eşarplar ile çağdaş Türk ressamlarından Bedri Rahmi Eyüboğlu, Burhan Doğançay, Sabri Berkel, Abidin Dino, Turan Erol, Fikret Mualla, Devrim Erbil, Ergin İnan, Özden Narin, Ferruh Başağa, Mustafa Pilevneli'nin tablolarının eşarplarda yer bulması, Vakko'nun sanata verdiği değer bir göstergesi olarak görülmektedir (Bademci, 2014, s. 83). 1960'larda tuğra ve hat sanatından esinlenen desenlerle Milano'ya ilk sembolik ihracatlar gerçekleştirilmiştir (Aydın, 2017, s. 66).

Türk tekstil tarihinde geniş bir yelpazede çalışmalar yapan ve birçok yeniliğe öncülük eden markanın, bu çalışma kapsamında Anadolu motiflerine ağırlık verilen koleksiyonu incelenmiştir. Vakko, 1981 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün (1881-1938) 100. doğum yıl dönümü dolayısıyla "Anadolu Güneşi" adını verdiği bir moda defilesi düzenlemiştir. Aslında bu etkinlik, sadece bir moda defilesi olarak nitelenemeyecek, on bin yıllık Anadolu kültür ve sanatının belli başlı örneklerini çağdaş bir anlayışla yansıtan, bir sergidir (Görsel 10-11-12-13-14). "Anadolu Güneşi", önce Ankara'da sergilenmiş, daha sonra Roma, Viyana, Brüksel, Paris ve Londra'da sunulmuş ve Anadolu kültürünün Avrupa'ya tanıtılmasında büyük rol oynamıştır (Edgü, 1981, s. 1-3).

Görsel 10

Görsel 11

Görsel 10-11: "Anadolu Güneşi" defilesinden Selçuklu temalı tasarım örnekleri.

Görsel 12

Görsel 13

Görsel 14

Görsel 12-13-14: “Anadolu Güneşi” defilesinden Anadolu motifleri temalı tasarım örnekleri.

Vakko, Osmanlı sembolik mirasından ilham alarak Osmanlı-Türk klasikleri döşemelik ve perdelik koleksiyonu tasarlamıştır. Osmanlı saray tekstilinden yola çıkarak ürettiği kumaşlar, Topkapı Sarayının eskiyen döşemeliklerini yenilemede de kullanılmaktadır. Marka, ayrıca 17. yüzyıla ait karanfil deseninden esinlenerek yeni anlayışla günümüze uygun tasarımlar yapmaktadır (Görsel 15) (Bademci, 2014, s. 83).

Görsel 15: Vakko'nun Serfirâz isimli kabartma desenli tafta döşemelik kumaş.

Naime Didem Öz

Naime Didem Öz (1980-), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalından 2003 yılında mezun olmuştur.

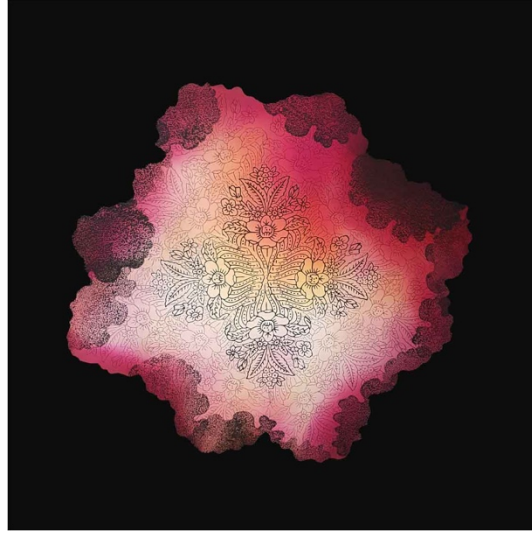
Öz, 2006 yılında “Türk Yazmacılık Sanatı ve Son Dönem İstanbul Yazmaları” konulu tezi ile yüksek lisans eğitimini, 2015’te ise “Yazmacılık Sanatı İçinde Hitit Eserlerinin Yorumu” konulu eser metni ile sanatta yeterlik eğitimini tamamlamıştır ve akademik yaşamına doçent olarak devam etmektedir (Öz, 2019).

Öz, eserlerinde kullandığı yazmacılık tekniklerini usta-çırak ilişkisi ile İstanbullu usta Ali Rıza Arda’dan öğrenmiştir. Öz, Anadolu’ya özgü yazmacılık teknikleri ve motiflerinden yola çıkarak yeni ama özünü kaybetmemiş eserleri ile birçok ulusal ve uluslararası sergiye katılmış, yazmacılık ile ilgili çalıştaylar düzenlemiş, konferanslar vermiştir.

Görsel 16

Görsel 16: “Kızılıcak Şerbeti”, Naime Didem Öz, kalıp yazma-zemin çekme, 110x110 cm, 2018.

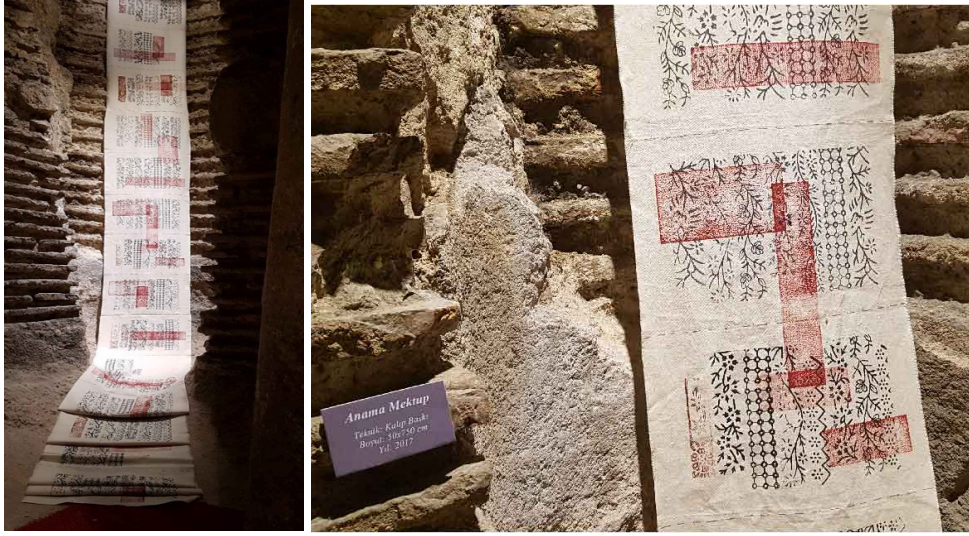

Görsel 17

Görsel 17: “Karabulut”, Naime Didem Öz, kalıp yazma-zemin çekme, 110x110 cm, 2018.

Kadim motiflerden ilham alınarak yapılan yazmacılık sanatının, yıllarca Anadolu insanına tuval olduğunu düşünen ve bu motif hazinesine kıymet veren Öz, bir asır evvelinin motiflerini araştırarak eserlerine yansıtıp, günümüze aktarmaya çalışmaktadır (Öztekin, 2020). Naime Didem Öz, çalışmalarında geleneksel yazmalarda da sıklıkla kullanılan çiçek motiflerini tercih etmektedir (Görsel 17). Geçmişten geleceğe süregelen çiçek motiflerinin tercih edilme sebeplerine bakacak olursak; doğayla iç içe yaşayan Anadolu insanının etrafındaki çiçeklerden, bitkilerden, dağlardan ve toplumsal olaylardan etkilenerek, duygu ve düşüncelerini motifler yoluyla üretimlerine yansıttığı anlaşılmaktadır (Değer, 2019, s. 141).

Naime Didem Öz, Anadolu’nun yok olmak üzere olan değerli kültürel miraslarından yazmacılığı, günümüz estetik anlayışında biçimlendirdiği eserleri ile Anadolu’nun sembolleşmiş el sanatlarını tanıtmayı ve yaşatmayı bakımından önemlidir.

Görsel 18: “Anama Mektup”, Naime Didem Öz, kalıp yazma, 50x750 cm, 2017 (genel görünüm ve detay).

Ramazan Can

Ramazan Can (1988-), Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümünden 2011 yılında mezun olmuştur ve aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmalarına devam etmektedir. 2017’de Kültür Bakanlığı 3. Genç Güncel Sanat Projesi Başarı ödülünü kazanan Can, çok sayıda kişisel ve karma sergiye katılmakta, Ankara’daki atölyesinde çalışmaları devam etmektedir (Anna Laudel Contemporary, 2019, s. 44.)

Ramazan Can’ın ailesi üç-dört kuşak öncesine dek göçebe bir geleneğe sahip, Karakeçili Yörüklerinden gelmektedir. Sanatçı, kişisel hikâyesinden yola çıkarak belleğinde ve kimliğinde bulunan göçebelik ve Şamanizm temalarını temel eksen olarak ele almaktadır. Can, ulaştığı eski dokuma örneklerindeki motiflerin zamanla eskiyip silinmiş halde olduğunu görmüştür. Sanatçı, bu silinmenin “bir kültürün yok olma sürecini en iyi şekilde belgeleyen iş” olduğunu belirtmiştir. “Evvel Zaman İşi” (Görsel 19) isimli yerleştirmesi, yarısı silinmiş motif örneğine göre dokunmuş halı ve üretim süreçlerini gösteren videodan oluşmaktadır (Karahana, 2019). Can’ın da çalışmalarında, Hamdi Ünal’ın öncülüğünde başlayan, geleneksel halı motiflerinin parçalanması, silinmesi, stilize edilmesi gibi çağdaş yaklaşımları sürdürmekle birlikte kavramsal bir arka plan ile yok oluşu irdelediği görülmektedir.

Görsel 19: “Evvel Zaman İşi”, Ramazan Can, halı, 125x190 cm, 2018.

Ramazan Can’ın halılarında kullandığı neon ışıklandırma ile gelenek ve gelecek arasında bağlantı kurduğu düşünülmektedir (Görsel 20). Anadolu geleneksel el örmesi çoraplarında ve Selçuklu halılarında görülen geometrik baklava motifi formundaki “aile sembolü” motifini de Ramazan Can da çalışmalarında tercih etmektedir (Görsel 21). Halı ve örme çoraplarda görülen motif etkileşiminin günümüz sanatına Can’ın çalışmaları ile de taşınmış olması ilham vericidir.

Görsel 20

Görsel 20: “Nazar Meselesi II”, Ramazan Can, neon, dokuma, 44x48 cm, 2019.

Görsel 21

Görsel 21: Kenan Özbel örme çorap koleksiyonunda bulunan “aile sembolü” motifi (detay).

Bilge Merve Aktaş

Bilge Merve Aktaş (1990-), İstanbul Teknik Üniversitesi, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü 2012 yılı mezunudur. Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tasarım Teknoloji ve Toplum programında Yüksek lisans çalışmasını geleneksel kadın zanaatları ve tasarım düşüncesi ilişkisi konusunda yapmıştır. Aktaş, “Interpreting Anatolian Crafts with Contemporary Design: Case of Handmade Socks” / “Anadolu Zanaatlarını Güncel Tasarım ile Yorumlamak: El Örgüsü Çoraplar” konulu tez çalışmasında Anadolu geleneksel el örgüsü çorapları günümüzle ilişkilendirerek yorumlamıştır. 2016 yılından beri Finlandiya’da bulunan Aalto Üniversitesi Tasarım Bölümünde akademik çalışmalarına devam etmekte olan Aktaş, şimdiye kadar pek çok tasarım dersi vermiş ve yayınları çeşitli uluslararası platformlarda yayımlanmıştır.

Aktaş’ın örme çoraplar ve doğal lifler konulu çok sayıda güncel sanat, enstalasyon çalışması bulunmaktadır. Tasarım ve koleksiyon derleme süreçlerinde üretim yapan pek çok kişi ile görüşen Aktaş, çorap örmenin zahmetli bir iş olmasına rağmen en fazla 10-15 Türk Lirasına satılabildiğini görmüştür. Sanatçı, gazete kâğıtlarının sembolik kullanımı ile yaptığı enstalasyonunda, Anadolu insanın emeğinin ne kadar değersizleştiğini yansıtmak istediğini ifade etmiştir (Görsel 22) (Aktaş, 2019). Enstalasyonda görülen “aşık yolu” adı verilen Anadolu motifinin Kenan Özbel Örme Çorap Koleksiyonunda da örnekleri bulunmaktadır (Görsel 23). Benzer formlarda karşımıza çıkan “su yolu”, “aşık yolu”, “sarhoş yolu” olarak isimlendirilen motiflerin Anadolu halı, kilim, çuval ve heybelerinde yaygın kullanımı söz konusudur (Değer, 2019).

Görsel 22

Görsel 22: Tasarım ve fotoğraf Bilge Merve Aktaş, 2015.

Görsel 23

Görsel 23: Kenan Özbel örme çorap koleksiyonunda bulunan “aşık yolu” motifi (detay).

Geleneksel değerlerin modern hayatın içindeki yerini sorgulayan Aktaş, toplumsal sorunlara da dikkat çekmekte ve üretimlerinde araştırmaları sırasında derlediği motiflerden faydalanmaktadır (Görsel 24). Bilge Merve Aktaş'ın eserlerinde ele aldığı, irdelediği konular, tekstil sanatında örmenin çağdaş sanatla buluşması açısından değerlidir.

Görsel 24: “Experimentation, desolated socks” (Deney, İssız Çoraplar), tasarım ve fotoğraf Bilge Merve Aktaş, 2015.

Motiflerin bir ifade aracı olduğuna inanan Aktaş, yüzyıllar boyunca hayatta kalan sembollerle hâlâ mesaj verilebildiği düşüncesi ile bu sözsüz iletişim yöntemini günümüze uyarlayacak çalışmalar yürütmektedir. 2019 yılında yürüttüğü “Yeni Bir Mesajınız Var: Sözsüz İletişim Olarak Motif Geliştirme” atölye çalışmasında Aktaş, katılımcılardan kendilerini ifade edecek yeni bir motif tasarımlarını istemiştir. El örgüsü motifler güncel sanat formu şeklinde birleştirilmiş, Kadıköy Mehmet Ayvalıtış Parkındaki bir ağaca giydirme yapılmıştır.

Atölye 11 ve Anadolu Kültürel Girişimcilik

Atölye 11, endüstriyel ürün tasarımları ile ev, ofis ve mağaza dekorasyonu alanında projeler hazırlamakta ve uygulamaktadır. 2011 yılında İstanbul’da, 2019’da ise Amsterdam’da ilk tasarım mağazaları açılmıştır. (Atölye 11, 2021). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı & DÖSİMM iş birliği ile Anadolu Kültürel Girişimcilik tarafından düzenlenen Anadolu temalı tasarım yarışmasında, Atölye 11 “Anadolu Motifli İpek Yastıklar” Serisi ile tekstil kategorisinde birincilik ödülüne layık görülmüştür (Görsel 25).

“Anadolu Motifli İpek Yastıklar Serisi”, Anadolu sembollerinin tanıtımına katkıda bulunan, güncel dekorasyona uyum sağlayan, kültürel değerlerin özümsemiş güncel hayata katıldığı bir

proje olarak sunulmaktadır. Koleksiyondaki motiflerin her birinin Anadolu sembolizminde olumlu birer anlamı vardır. Kenan Özbel el örmesi çorap koleksiyonunda bulunan eli belinde, koç boynuzu, kurt izi, hayat ağacı, saç bağı, yıldız, muska, damga, im gibi pek çok motif koleksiyonunda tercih etmiştir (Görsel 26-27-28). Anadolu'nun sessiz sözleri kabul edilen ve mesaj ileten motifleri günümüz kadınları da yastıklara işleyerek aktarmaya devam etmektedir. Atölye 11'in tasarımlarında kullandığı motifler ülkenin farklı farklı yörelerinden halı, örme çorap, çini ve duvar resmi gibi kaynaklardan alınmıştır. Tasarımlarda orijinallik korunmuş, motifler modernize ya da stilize edilmemiştir. Yastıklara, her bir motifin anlamı ve nereden alındığı eklenmektedir (Atölye 11, 2021). Buradan hareketle; markanın yastıklardaki motifleri geleceğe taşıma çabası sonucunda geçmişten gelen köklü motif geleneğinin modern hayatın bir parçası olabileceği görülmektedir.

Görsel 25: Atölye 11 "Anadolu Motifli İpek Yastıklar" koleksiyonu.

Görsel 26

Görsel 27

Görsel 28

Görsel 26-27-28: Atölye 11 “Anadolu Motifli İpek Yastıklar” koleksiyonunda bulunan eli belinde (Görsel 26-27) ve muska ve nazarlık motifli (Görsel 28) yastık örnekleri.

Sonuç

Kültürler beşiği olarak tanımlanan Anadolu, geçmişten günümüze bu topraklarda yaşamış kültürlerin izlerini taşımaktadır. Anadolu insanı, gündelik ihtiyaçlarını karşılamada hem üretim becerisine hem de gelişmiş estetik zevklere sahiptir. Bu birikimin izleri soyut ve somut pek çok eserde günümüze miras kalmıştır. Söylenmek istenen sözler, örülen çoraptaki bir sembole, dokunan halıdaki bir motife eklenmiştir. Sözsüz mesajlar günümüze kadar ulaşabildiği için etkisini hâlâ koruyabildiğini söylemek mümkündür. Anadolu kültürü ve sembollerinin günümüz sanatına/tasarımına yansımaları incelenirken; içinde bulunduğu kültürden taşıdığı izler ile etkileşimi değerlendirilmiştir. Konargöçer bir yaşamın kültür izlerini taşıyan Anadolu insanı barındırdığı değerleri halı, kilim, yazma, çorap, heybe, gibi pek çok el sanatları ürünleri ile kendinden sonraki nesillere ulaştırma imkânı bulmuştur. Bu aktarımlar yoluyla inanç biçimleri, korkuları, sevinçleri, yaşayış şekilleri ile kültürel dönüşüm yolculuğuna tanıklık edilebilmektedir. Çalışma kapsamında incelenen; Anadolu kültürel sembollerini çalışmalarına yansıtan tekstil sanatçı ve tasarımcıların eserleri/tasarımları geleceği biçimlendirecek sanatçı/tasarımcı adaylarına örnek olması açısından önemlidir. Ayla Salman Görüney, doğallıktan yana olduğunu vurgularken, geçmiş çağların sanatlarını özümsemenin, çağdaş sanatın temelini oluşturduğunu ifade etmektedir. Üzerinde yaşadığımız coğrafyanın bir motif ve desen hazinesi olduğunu düşünen Salman Görüney, dokumalarında Anadolu motiflerine sıkça yer vermektedir. Hamdi Ünal, geleneksel motifleri gelenekten çağdaşa bir anlayışla yorumlamış, Türk halı sanatını yeniden kurgulayıcı nitelikte çalışmalara imza atmıştır. Belkıs Balpınar, Anadolu'nun en değerli sembolik öğelerinden olan kilim tekniğini, çağdaş tasarım formunda yeniden yorumlayarak, günümüze çok sayıda eser kazandırmaktadır. Tekniğin sınırlarını zorlayarak yeni bir ifade dili oluşturmuştur. Vakko firması, geleneksel tekstilden modern üretime geçiş sürecinde birçok ilke

imza atmış ve pek çok yeniliğe öncülük etmiştir. Geleneksel motiflere bağlılığını zaman geçtikçe arttırmış ve dünyaca ses getiren projeleri hayata geçirmiştir. Güncel sanatçılar tarafından da bu değerlerin ele alınması önemlidir. Naime Didem Öz, günümüzde yok olmak üzere olan yazmacılık sanatını ustasından öğrenerek, geleneği günümüze taşımaktadır. Ramazan Can, göçebelik, Şamanizm gibi konulara ağırlık verirken, değeri silinen motiflerin varlığını çalışmaları ile hatırlatmaya çalışmaktadır. Bilge Merve Aktaş'ın, Anadolu el örmesi çoraplardaki motifleri ve sembolleri çıkış noktası aldığı tasarımları, geçmiş ile gelecek arasında köprü kurmak adına oldukça önem taşımaktadır. Atölye 11 markası da günümüz modern üretimlerinde geleneksel üretim yöntemlerini ve Anadolu motiflerini tercih etmektedir.

Anadolu geleneksel el sanatlarımız içinde önemli bir yeri olan sembolleri tanımak ve tanıtmak, kültürümüze sahip çıkmak ve genç tasarımcılara ilham vermek açısından önemlidir. Çalışma, bu kapsamda; genç sanatçılara/tasarımcılara Anadolu kültürünün semboller dünyasından küçük bir kesit sunmuş ve sembollerin günümüz sanat ve tasarım dünyası ile bağlantısını irdelemiştir.

Kaynakça

- Aktaş, B.M. (2015). *Interpreting Anatolian Crafts with Contemporary Design: Case of Handmade Socks*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktaş, B.M. (2019). -Sanatçı/Tasarımcı- “Örme Çoraplar Üzerine” konulu sözlü görüşme, İstanbul.
- Akurgal, E. (2020). *Anadolu Uygarlıkları*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Alp, K.Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Anna Laudel Contemporary. (2019). *Tapestry - Dokunmuş Hikâyeler Sergi Kataloğu*, İstanbul: Anna Laudel Contemporary 11 Nisan-24 Mayıs.
- Ateş, M. (2012). *Mitolojiler ve Semboller*, İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Aydın, N. (2017). *Vakko ve Moda Fotoğrafçılığı İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bademci, İ. (2014). *Cumhuriyet Döneminin Gelişim Sürecinde Vakko'nun Yeri ve Önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berker, N. (1980). “Türk El İşlemelerinde Semboller”, *Sanat Dünyamız*, 20, 34.
- Değer, A. (2019). *Kenan Özbel Koleksiyonu Özelinde Anadolu Geleneksel El Örmesi Çoraplarının Semboller Ekseninde İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

- Edgü, F. (1981). *Anadolu Güneşi: Dünkü ve Bugünkü Türkiye*, İstanbul: Vakko Yayınları.
- Ev Tekstili Dergisi. (2006). “Ayla Salman Görüney, Anadolu Medeniyetlerinden Motifler I”, 52, 44-47.
- Gezgin, Ü (2006). “Hamdi Ünal’da Estetik Bir Yaratının Konusu Olan Halı”, *Art&Life Dergisi*, 34-35.
- Gür Üstüner, S. (2018). Türkiye’de Tekstil Sanatının Bugünü. *Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hakko, V. (2012). *Hayatım Vakko*, İstanbul: Vakko Yayınları.
- Öngen, A.G. (2016). “Çağdaş Türk Kirkitli Dokuma Sanatçıları”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 17, 61.
- Öz, N.D. (2019). -Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümünde Bölüm Başkan Yardımcısı, Doçent- “Naime Didem Öz Biyografisi” konulu sözlü görüşme, İstanbul.
- Özay, S. (2001). *Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özbel, K. (1976). *Türk Köylü Çorapları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özbel, K. (Tarihsiz). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kütüphanesi Kenan Özbel Türk Köylü Çorapları Koleksiyonu.
- Salt, A. (2010). *Semboller Ansiklopedisi*, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Toprak ve Lif Sergi Kataloğu*. (1992). Ankara: Pan Matbaası.
- Ünal, H. (2000). *Hamdi Ünal 2000*. Sergi Kataloğu.
- Yağan Yüksel, Ş. (1978). *Türk El Dokumaları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnternet Kaynakça

- Atölye 11. “Hakkımızda”. <https://atolye11trshop.com/tr/pages/hakkimizda> (Erişim Tarihi: 29.05.2021).
- Atölye 11. “Anadolu Motifli, El Yapımı, Tasarım Ödüllü İpek Yastıklar”. <https://atolye11trshop.com/tr/collections/silk-cushions-wt-anatolian-motifs> (Erişim Tarihi: 11.05.2021).
- Can, R. “Once upon a time / Evvel Zaman İşi”. <https://www.artsy.net/artwork/ramazan-can-the-work-of-once-upon-a-time-evvel-zaman-isi> (Erişim Tarihi: 20.06.2021).
- Karahan, N. (2018). “Çağdaş Sanatta bir Şaman”. <https://www.unlimitedrag.com/single-post/Cagdas-sanatta-bir-saman> (Erişim Tarihi: 11.11.2019).
- Öztekın, M. (2020). “Anadolu’nun Tuvalleri Yazmalardı”. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kultursanat/676603.aspx> (Erişim Tarihi: 21.04.2021).

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “İmge”, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 01.06.2021).
Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Kültür”, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 01.06.2021).
Vakko Kurumsal, “Vakko Tarihçesi”, <https://www.vakko.com/tarihce/> (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

Görsel Kaynakça

- Görsel 1:** Özay, S. (2001). Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.152.
- Görsel 2-3-4-5:** Semra Gür Üstüner Kişisel Arşivi (2018).
- Görsel 6:** Ünal, H. (2000). “Hamdi Ünal 2000”, Sergi Kataloğu, s.4.
- Görsel 7:** Ünal, H. (2000). “Hamdi Ünal 2000”, Sergi Kataloğu, s.15.
- Görsel 8:** Toprak ve Lif Sergi Kataloğu, (1992). Ankara: Pan Matbaası, s.31.
- Görsel 9:** Semra Gür Üstüner Kişisel Arşivi (2019).
- Görsel 10-11:** Edgü, F. (1981). Anadolu Güneşi: Dünkü ve Bugünkü Türkiye, İstanbul: Vakko Yayınları, s.37.
- Görsel 12:** Edgü, F. (1981). Anadolu Güneşi: Dünkü ve Bugünkü Türkiye, İstanbul: Vakko Yayınları, s.57.
- Görsel 13:** Edgü, F. (1981). Anadolu Güneşi: Dünkü ve Bugünkü Türkiye, İstanbul: Vakko Yayınları, s.59.
- Görsel 14:** Edgü, F. (1981). Anadolu Güneşi: Dünkü ve Bugünkü Türkiye, İstanbul: Vakko Yayınları, s.63.
- Görsel 15:** Bademci, İ. (2014). Cumhuriyet Döneminin Gelişim Sürecinde Vakko'nun Yeri ve Önemi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Haliç Üniversitesi, s.83.
- Görsel 16-17-18:** Naime Didem Öz Fotoğraf Arşivi (2019).
- Görsel 19:** Can, R. (2018). “Once upon a time / Evvel Zaman İşi”, <https://www.artsy.net/artwork/ramazan-can-the-work-of-once-upon-a-time-evvel-zaman-isi> (Erişim Tarihi: 20.06.2021)
- Görsel 20:** Anna Laudel Contemporary (2019). Tapestry-Dokunmuş Hikâyeler Sergi Kataloğu,11 Nisan- 24 Mayıs, İstanbul, s.49.
- Görsel 21:** Özbel, K. (Tarihsiz). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kütüphanesi Kenan Özbel Türk Köylü Çorapları Koleksiyonu, Cilt II, Eser 7.
- Görsel 22:** Aktaş, B.M. (2015). Interpreting Anatolian Crafts with Contemporary Design: Case of Handmade Socks, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.231.

- Görsel 23:** Özbel, K. (Tarihsiz). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kütüphanesi Kenan Özbel Türk Köylü Çorapları Koleksiyonu, Cilt I, Eser 9.
- Görsel 24:** Aktaş, B.M. (2015). Interpreting Anatolian Crafts with Contemporary Design: Case of Handmade Socks, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.239.
- Görsel 25:** Atölye 11, “Anadolu Motifli El Yapımı Tasarım Ödüllü İpek Yastıklar”, https://cdn.shopify.com/s/files/1/0355/4308/9287/files/Silk_Cushion_AnatolianMotif_Atolye11_Decoration_ipek_YASTIK_KIRLENT_fa80dc6f-8839-4c7e-9a6c-45a405ccfb0d_1024x1024.jpg?v=1595097137 (Erişim Tarihi: 29.05.2021).
- Görsel 26:** Atölye 11, “Anadolu Motifli El Yapımı Tasarım Ödüllü İpek Yastıklar”, Atölye 11, <https://atolye11trshop.com/tr/collections/silk-cushions-wt-anatolian-motifs/products/copy-of-eli%CC%87-beli%CC%87nde-yastik-cu34c4> (Erişim Tarihi: 29.05.2021).
- Görsel 27:** Atölye 11, “Anadolu Motifli El Yapımı Tasarım Ödüllü İpek Yastıklar”, <https://atolye11trshop.com/tr/collections/silk-cushions-wt-anatolian-motifs/products/copy-of-eli%CC%87-beli%CC%87nde-yastik-cu5c31> (Erişim Tarihi: 29.05.2021).
- Görsel 28:** Atölye 11, “Anadolu Motifli El Yapımı Tasarım Ödüllü İpek Yastıklar”, <https://atolye11trshop.com/tr/products/copy-of-muska-ve-nazarlik-yastik-cu32c9> (Erişim Tarihi: 29.05.2021).